

ler çıkarılmış, partiler kurulmuştur (bk. MEŞRUTİYET; TANZİMAT).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hrr" md.; a.m.f., *eż-Zerfa ilâ mekârimi's-şerfa* (nşr. Ebû'l-Yezîd el-Acemî), Kahire 1405/1985, s. 144; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "hrr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "hrr" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "hrr" md.; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, "hrr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "hrr" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hrr" md.; Buhârî, "Cihâd", 70, "Rikâk", 10; Ebû Dâvûd, "İmâre", 14; İbn Mâce, "Zühd", 8; Kâ'b b. Zühayr, *Divân* (nşr. Hannâ Nasr el-Hittî), Beyrut 1414/1994, s. 33; Zürrümme, *Divân* (nşr. Abdülkuddûs Ebû Sâlih), Beyrut 1414/1993, I, 174, 205, 226, 468; II, 958, 1317; III, 1416, 1467-1468, 1554, 1681, 1805-1806; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 374; Fârâbî, *Fuṣūḥ mûntez'e'a fi 'ilmi'l-aḥlâk* (nşr. Fevzî M. en-Neccâr), Beyrut 1986, s. 36; a.m.f., *et-Tenbîh 'alâ seb'îl's-sa'âde*, Haydarâbâd 1346, s. 16-17; a.m.f., *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. A. N. Nader), Beyrut 1986, s. 133; a.m.f., *es-Siyâsetü'l-medeniyye*, Haydarâbâd 1346, s. 58, 69-72; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtîlü'l-tâlibiyyin* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), s. 104; Serrâc, *el-Lüma'*, s. 531-533; Süleimî, *Ṭabaḳât*, s. 215; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-aḥlâk*, s. 42, 68, 107; Hücvîrî, *Keşfü'l-maḥcûb* (trc. Es'ad Abdülhâdî Kındîl), Kahire 1395/1975, I, 211; Kuşeyrî, *er-Risâle*, II, 460-463; İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem ve meḥâsinü'l-kelim* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980, s. 67, 113; Temîm b. Muiz, *Divân*, Kahire 1377/1957, s. 155; Gazzâlî, *İhyâ'*, III, 242-243, 278-282; a.m.f., *Mizânü'l-'amel*, Beyrut 1407/1986, s. 71; F. Rosenthal, *Mefhûmü'l-hürriyye fi'l-İslâm* (trc. Ma'n Ziyâde - Rıdvân es-Seyyid), Beyrut 1978; a.m.f. - B. Lewis, "Hürriyya", *El'* (Fr.), III, 609-615; Bernard Lewis, *İslâm'ın Siyasal Söylemi* (trc. Ünsal Oskay), İstanbul 1993, s. 79, 129-132, 188.

MUSTAFA ÇAĞRICI

HÜRRİYET (حُرِّيَّة)

Yeni Osmanlılar Cemiyeti mensupları tarafından 1868-1870 yılları arasında Londra ve Cenevre'de yayımlanan gazete.

Muhbir'den sonra Avrupa'da yayımlanan ikinci Türk gazetesidir. Çıkarılma teşebbüsü, hazırlıkları, yayımı sırasında ortaya çıkan ihtilâflarla gazetede ki haber ve makaleler, Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'daki faaliyetlerinin önemli bir dönemiyle yakından ilgilidir. Yeni Osmanlılar'ın faaliyetlerinde olduğu kadar *Muhbir* ve *Hürriyet*'in yayımlanmasında da devrin önemli şahsiyetlerinden Mustafa Fâzıl Paşa'nın büyük rolü vardır. Mısır Hidivi İsmâil Paşa'nın kardeşi olan Fâzıl Paşa, islahatçı fikirleri dolayısıyla bir süre Osmanlı Devleti'nin maarif ve maliye nazırlıklarında bulunmuş, fakat daha sonra hidivlik ve-

Hürriyet gazetesinin Londra'da çıkan birinci sayısının ilk sayfası

rasetinin kendisine düşmeyecek şekilde düzenlenmesine sebep olan irade üzerine yurt dışına çıkmak zorunda bırakılmıştır. Fransa'da müreffeh bir hayat süren Fâzıl Paşa, bu imkânlarından yararlanarak veraset haklarını yeniden elde edilmek için rejime ve saraya muhalif Yeni Osmanlılar'ı kullanmış, faaliyetlerini serbestçe sürdürebilmeleri teklifiyle ve her türlü masraflarını karşılayarak onları Paris'e çağırmıştır. Türkiye'de hürriyetçi ve parlamenter bir rejimin mücadelesini yapacak olan *Muhbir* ve *Hürriyet* gazetelerini çıkarma tasavvuru da bu teklifin şartları arasında yer almıştır. Böylece 1867 Mayısının son günlerinde Ali Suâvi, Nâmık Kemal, Ziyâ Bey (Paşa) ve diğer bazı Yeni Osmanlılar Paris'te bir araya gelmişlerdir.

Aynı yıl içinde Sultan Abdülaziz'in Avrupa seyahati sırasında onun affına uğrayarak İstanbul'a dönen Mustafa Fâzıl Paşa'nın tâlimatıyla Ali Suâvi 31 Ağustos 1867'de Londra'da *Muhbir* gazetesini yayımlamaya başlar. Ancak bir süre sonra Ali Suâvi'nin gazetede ki tutumundan hoşlanmayan Nâmık Kemal ve Ziyâ Bey Mustafa Fâzıl Paşa'nın da desteğiyle 29 Haziran 1868'de Londra'da *Hürriyet*'i çıkarırlar. Gazetenin ilk altmış üç sayısında Nâmık Kemal'in ağırlığı hissedilir. 13 Eylül 1869 tarihli 64. sayısından itibaren gazetenin son sayfasının altında sorumlu müdür olarak Ârif isminin yer aldığı görülür. Hidiv İsmâil Paşa'nın adamı olan Ârif, gazetenin 22 Haziran 1870'te çıkan 100. ve son sayısına kadar bu görevini devam ettirmiştir.

İRE ANNEE. — N. 1. — 29 Juin 1868

HURRIYETE

بureau

DU HURRIYETE

(S.A. LEGAIRE)

4, RUPPEL STREET W.

A LONDON

شعبه مطبعه

اولنورده

نومبر و روبرت استریت

۱۸۶۰

(بکی عثمانلیلر جمعیتی)

مطبعه مطبخ حرییات اولنورده ۳۳۳ شریه امامیه حیا و ریاضت بلنکر بویته اجری اکثر

خبرنامه طوواندیلر اوردجه علومت کوسزدیلر که عثمانلی تعمیرینی شجاعت و مرودت معنائیک مجموعتی افاده ایلدر یزنوان مفضرت مقامنه کچوردیلر بزده اوفدیلرک اخلافیز بزم طرلمزمندهی فان دخی وطنک ال کویک برفاند مسجون بزده دوکلیک شانندن اولان عثمانلی قانندندر وطن اولمالکت دکلیدرکه تختکلهرله عمرل سلیمانلر اصلائی حکومت ایشدر زکمر اولمت دکلیدرکه مدرسرلنده قارایلر این سبالر غزالیلر زخیریلر توسع معرفت ایشدر بولله پای تخت جهمان اعتبارتی بولش برملکت شدی برایی جدید جینکت صولتدن لرزان اولبور اولله معی عالم تقاضی قزاعش برات محصولات معارفک الک ساده لریند باقدرق معیزه لر کورمش نئی حیران اولبور بوندن اکلاشلورکه اندازه مزی دست استبداده آلان ذاتلر جمعیتلرک شان واقباله چالشتقده نه قدر دون هت ایشلر بونکلر برابر حقوقتی با مال ایلدر مالزی ایسا ایلرلر مشهد اسلاف اولان طراقلریزی حفظ اقبال ایچون راست کلانله باشلارلر اساتر زنجیری بروقت کزدمزدن ایزامق استر زبولی داتلر چکر کیدوزی الیه چکمبر واقفا بروقت ادارهک هرقله تحمیل اولدی لکن خلقت اعصاب عصبیته اوضعی کورن برعلت ایلدی که بکلرجه بکلیری اجساتک استانیول خلیجهده چوروشندن حاصل اولشدی بر زماندنیزو حریت هوازی شکک هر طرفنه یابندی خلکک راجعی تحمیل ایلدی بر طرفدن دخی دولتک بولیدینی حال ایشلالسز و تآویلی قابل اولمه بدجین سورزه مبدانه چیئدی هرکس

حب الوطن من الایمان

هرکسک وطنک که منسوب اولدینی جمعیتک مسکندر دیاده هر بیدن زیاده محضه مظهر اولسوقی وطن اولمت کیمدرکه خاندان عاطفته کلانلر آج عربان عاجز ناتوان کلور ساه منده بیلدون ساه منده کینور حیانتدن حریتقین ساه منده مستغید اولبور شکرایتک اقدم وظائف اولدینی بیلانله کوره لایقیدرکه وطنی بدندن عزیز طومسون با عثمانیلر بووظفه مقدسینی نصل هرکسدن زیاده انفایه چالشیسون که وطن دیلان نعمت الهیه انره طلیهرلرک تحمیلرک بواغورده شهید اولان اجدادمیزک کلکلیر طویراقدن جیحارلننه ملک هر خیراستنده نیجه اهراملر و بلنکه حریمزی دشمن نورضندن محافظه ایلدیله جک قدر استحکاملر ایلدیله بولور برکه تاربخنره نظر عبرتله باقلسون نه بویک دولت ایلک نه عظمتی امت ایلک

ایچمزدده اوله پادشاهلر ظهور ایتدی که وطن ایچون کیمی غزا میدانلرند که کیمی بلا زندانلرند

سلیم زوج ایلدری اوله وزرا بئشیدی که وطن هلنده کیمی طغیان یاشنه وارمش ایکن خستلکی حالنده قرق ساعت آن اوستنده طولاشقی کیمی تحمیل اولبور مشقتلی اختیار کیمی مظلوما اعدام اولورکنک قانلک درایت و کفایتیه باقدرق حسد اقباله یاشنی اسخطا ایلدی اوله عطا ییدا اولدی که وطن اغویرنه کیمی طریق ظلم سملکدرتی تبیین کیمی مرکز جدیده شباتک هرمنی نبین ایچون جانی کوزینه الهرق پادشاهک نجهان عزیزند ساربولودی

افراد ایسه کرک خارجهدی وطن خصمانه کرک داخلنده کیمی حریت دشمنلرینده مقاومت ایچون جان ویرمکدن اصلا چکنیلر اولقدر

zılarda III. Selim, II. Mahmud ve zaman zaman Sultan Abdülaziz'den takdirle söz edilmiştir. Dönemin devlet adamlarından Âli ve Fuad paşalar gazetesinin ağır saldırılarına uğrarken o sırada hayatta olmayan Mustafa Reşid Paşa başta olmak üzere Midhat Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Nâmık Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Mustafa Nâilî Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa övülmüştür (Akgün, s. 165-184). Her vesileyle İslahat Fermanı'nı da tenkit eden Yeni Osmanlılar, Mustafa Reşid Paşa'nın ferman dolayısıyla Âli Paşa aleyhindeki lâiyhasını *Hürriyet* matbaasında ayrı bir kitapçık olarak basmışlardır.

Hürriyet'te başta "usûl-i meşveret" olmak üzere birçok meselede İslâmî kaynaklardan deliller getirilmiştir. Bu çerçevede tesbit edilebildiği kadarıyla gazetesinin değişik sayılarında yirmi dört âyet, on üç hadis, yirmi yedi adet Arapça veciz söz yer almıştır. Âyetlerden, "İş hususunda onlarla istişare et" meâlindeki Âl-i İmrân sûresinin 159. âyetiyle Kur'ân-ı Kerîm'in birçok sûresinde geçen "nehiy ani'l-münker" (kötülüklerin önlenmesi) kavramı en çok tekrarlananlardır (a.g.e., s. 218-226). Bu arada, "Ümmetimin ihtilâfa düşmesi rahmettir" hadisi de birçok yerde geçmektedir. Mâkul muhalefeti meşrûlaştıran bu hadisin Yeni Osmanlılar'ın diğer yayınlarında da hareketlerine meşruyet kazandırma amacıyla sık sık tekrarlandığı görülmektedir. Kelime ve kavram sıralamasına dikkat edildiği zaman gazetesinin amacı ve öne çıkarmak istediği konular daha iyi anlaşılır. En çok tekrarlanan bazı kavramlar yoğunluk sırasına göre şöyledir: Devlet, hukuk, ahali, millet, İslâm, halk, kanun, vatan, hak, hürriyet, ıslah, istikraz, zulüm, medeniyet, meşveret, şeriat (a.g.e., s. 228-271).

Hürriyet'in ilk dört sayısının Reşad (Kazazâde), 5-63. sayılarının Kemal, 64-100. sayılarının ise Ârif imzasıyla çıktığı görülmekle beraber çoğunlukla imza bulunmadığı için kesin olarak bilinenler dışında hangi yazının kime ait olduğunu tayin etmek oldukça zordur. İhsan Sungu bunlardan, bir kısmı daha sonraki tarihlerde çeşitli vesilelerle zikredilen ve Nâmık Kemal ile Ziyâ Paşa'ya ait olduğu kesinleşenlerin bir listesini vermiştir (AA, I, 54-55). Ziyâ Paşa'nın "Şiir ve İnşâ" makalesi (nr. 11) ve Âli Paşa ile hesaplaştığı *Rüya'sı* (nr. 68-69) ilk defa *Hürriyet* gazetesinde yayımlanmıştır. *Hürriyet*'te Ali Suâvi'nin üç yazısı (nr. 28, 78, 79), Rızkullah Hasun'un bir mektubu, isimleri zikredilmeden David Urquhart'ın (nr. 12) ve Charles Wells'in

kısa birer yazıları da (nr. 13) çıkmıştır. Popülist bir yayın politikası güden *Hürriyet*'te, Yeni Osmanlılar'ın ülkenin her tarafında destekçileri bulunduğunu göstermek amacıyla, sık sık "İstanbul'dan mektup" veya "İstanbul'dan tahrirat" başlıklı çoğu Nâmık Kemal ve Ziyâ Paşa tarafından yazıldığı anlaşılan yazılar yayımlanmıştır. Aynı şekilde İzmir, Girit, Kandiye, Niş, Vidin, Hanya, Rusçuk ve Selânik'ten mektup veya "tahrirat" başlıklı yazılara da yer verilmiştir.

Muhtevası itibarıyla bir haber gazetesinden çok devrin siyasî ve içtimâî meselelerinin ele alınıp tartışıldığı bir fikir dergisi hüviyetinde olan *Hürriyet* siyaset bilimcilerinin, tarihçilerin, sosyologların ve ilâhiyatçıların vazgeçemeyeceği bir kaynaktır. Gazetenin tam bir koleksiyonu İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ile İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

İhsan Sungu, "Tanzimat ve Yeni Osmanlılar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 777-857; a.mlf., "Hürriyet Gazetesi", AA, I, 54-55; Ali Kemâlî Aksüt, *Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati*, İstanbul 1944, s. 114-115, 157-161, 171-173; Mithat Cemal Kuntay, *Nâmık Kemal*, İstanbul 1944-56, I-II, tür.yer.; Mesude Örnekol, *Ziyâ Paşa'nın Hürriyet'teki Makaleleri* (lisans tezi, 1945), İÜ Ed. Fak. Ktp., nr. T. 2435; Mehmed Kaplan, *Nâmık Kemal: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1948, s. 73-79; İzgen Öksüzcü, *Hürriyet Gazetesinin Tedkiki* (lisans tezi, 1951), İÜ Ed. Fak. Ktp., nr. T. 2037; Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 1976, s. 328-337, 350-351; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton 1962, s. 10-81, 283-337; R. H. Davison, *Reform in The Ottoman Empire: 1856-1876*, Princeton 1963, s. 172-233; Cavit Orhan Tütengil, *Yeni Osmanlılar'dan Bu Yana İngiltere'de Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1965, s. 44-50; Nâmık Kemal'in *Husûsî Mektupları* (haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1967-69, I-II, tür.yer.; Ziyâ Ebüzziya, İstanbul 1973, I, 233-246, 261-273; a.mlf., "Yeni Osmanlılar Tarihi", *Tevhîd-i Efkar*, sy. 122, İstanbul 30 Eylül 1909, s. 4; sy. 123 (1 Teşrinievvel 1909), s. 4; sy. 199 (18 Aralık 1909), s. 4; M. Kaya Bilgegil, *Ziyâ Paşa Üzerinde Bir Araştırma*, Ankara 1979, s. 113-126, 133-151; Birol Emil, "Ziyâ Paşa'da İslâmiyet ve Meşveret Fikri", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1980, s. 176/1-24; Adnan Akgün, *Hürriyet Gazetesi'nin Sistematiği* (doktora tezi, 1990, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 32-34, 165-184, 217-340; Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 153; Hüseyin Çelik, *Ali Suavi ve Dönemi*, İstanbul 1994, s. 186-192, 249-259; a.mlf., "Gazete İcadı Oldu Mertlik Bozuldu", *Türkiye Günlüğü*, sy. 24, Ankara 1993, s. 39-40; Ömer Faruk Akün, "Nâmık Kemal", *İA*, IX, 60-61; Ziyâ Bakırcıoğlu, "Hürriyet", *DTEA*, IV, 291.

Hüseyin Çelik

HÜRRİYET ve İTİLÂF FIRKASI

II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakkî iktidarına karşı kurulan Türk siyasî tarihinin ilk büyük muhalefet partisi.

II. Meşrutiyet'in ilânı birçok yeni gelişmenin başlangıcını teşkil etmiştir. Kısa bir müddet sonra daha sert uygulamalar getirilmesine rağmen matbuat hayatında sansür kalkmış ve ortaya büyük bir kısmı kısa ömürlü, çeşitli dillerde mecmua ve gazete çıkmış, bugün bile sayısı tam olarak tesbit edilemeyen yüzlerce cemiyet kurulmuştur.

Meşrutiyet'in ilânıyla birlikte iktidar ve cazibe merkezi Yıldız'dan İttihat ve Terakkî'nin merkezine kaymıştır. Hemen herkes bir makam, mevki veya servet edinmek için bu merkeze dahil olmak arzusunu taşıyordu. Yapılan ilk seçimlerden sonra 17 Aralık 1908'de açılan Meclis-i Meb'ûsan'da ya doğrudan doğruya İttihat ve Terakkî adayı olarak seçimi kazananlar veya bu firkaya yakın bulunanlar toplanmıştı. Bir diğer fırka mensubu olarak meclise sadece Ahrar Fırkası'ndan Mahir Said (Pekmen) girebilmişti. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın teşekkülüne kadar geçen zaman içinde kurulan firkalardan hiçbirisi İttihat ve Terakkî'yi ürkütecek bir kuvvete sahip olamamıştı. Bu firkalar arasında sayılabilecek siyasî teşekküller merkezi Paris'te bulunan İslâhât-ı Esâsiyye-i Osmâniyye Fırkası (Aralık 1909), yurt içinde Osmanlı Demokrat Fırkası (6 Şubat 1910), İttihâd-ı Muhammedî Fırkası (5 Nisan 1909), Mutedil Hürriyetperveran Fırkası (Kasım 1909), Ahâlî Fırkası (21 Şubat 1910) ve Osmanlı Sosyalist Fırkası'dır (1910). Meşru-

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın anteti

